

Anmeldelser

Gillian Fellows-Jensen. Settlement Names in the North-West. Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning, nr. 25. C. A. Reitzels Forlag, 1985. 455 s. Kr. 244,-.

Kortet over den skandinaviske bebyggelse i det nordlige England, d.v.s. området nord for Watlinga Street, romervejen der brugtes som grænse mellem engelsk og nordisk herredømme, er ved at blive udfyldt. I Gillian Fellows-Jensens tidligere bøger om Yorkshire og The East Midlands er en væsentlig del af det østlige »Danelagen« beskrevet. East Anglia står tilbage – det bliver ikke let.

Det har heller ikke været let at arbejde med de nordvestlige grevskaber, der her er taget under behandling. Det drejer sig om Cheshire, Lancashire, Westmoreland, Cumberland og Dumfrireshire. Sidstnævnte er iøvrigt skotsk, men viser ligheder med de øvrige nævnte grevskaber med hensyn til nordisk navneforråd.

Vanskelighederne ved at gøre rede for bebyggelsesnavnene hænger sammen med tre faktorer: 1. der er næsten ingen samtidige historiske oplysninger om bosættelsen i disse egne, højst beretninger om norske angreb på dem efter at irlænderne havde fordrevet nordboerne i begyndelsen af 10. årh. Derfor anses Nordvestengland for norskpræget i vikingetiden. 2. Mange sprog har sat deres præg på navngivningen i de pågældende grevskaber: latin, britisk, skotsk, irsk, nordisk og fransk. Endelig 3. navnekilderne er spredt over et langt åremål. I det øvrige Danelagen har man en støtte i at mange steder er nævnt i Doomesday Book fra 1085, men dette værk omfatter kun den sydligste del af området, Cheshire og en del af Lancashire. For restens vedkommende kendes den ældste navneform som oftest kun i senere kilder, sandsynligvis længe efter navnets dannelse og måske endnu længere efter at den pågældende bebyggelse var grundlagt. Der er eksempler på at vikingerne omdøbte de landsbyer de slog sig ned i, og der er en vis tilbøjelighed til at regne med at dette er sket i større omfang end det nu kan ses. Når man som her inddrager tekster helt op til 1550, er det vel heller ikke usandsynligt at vikingebosættelser fik nye navne i løbet af middelalderen. Forfatteren er ganske klar over dette forhold og understreger at det er navnene og ikke bosættelsen hun studerer. Imidlertid medtager hun jo ikke alle navne, men kun dem der af en eller anden grund

kan sættes i forbindelse med bebyggelse, og hun argumenterer ud fra historiske, geologiske (i mindre omfang ud fra driftsmæssige) såvel som fra sproghistoriske kriterier. Derfor må det være tilfaldt at vurdere resultatet i et overordnet perspektiv; hvad betød vikingernes færd i Nordvestengland for områdets varige bebyggelse? Bogen lægger op til at besvare dette spørgsmål, selvom de lange fortegnelser over de enkelte navnes sproglige forhold understreger lingvistiske på bekostning af historiske problemer.

I modsætning til Fellows-Jensens to foregående bøger om skandinaviske bosættelsesnavne begynder denne bog med seks kapitler om de forskellige nordiske navnetyper for så at inddrage romersk-britiske og oldengelske navne i de to sidste kapitler. For Yorkshires og East Midlands vedkommende blev de ældre navnelag behandlet først som en baggrund for vikingernes kolonisering. Fremgangsmåden i den sidste bog bevirker at de nordiske navne kommer til at udgøre et mindre betydningsfuldt tilskud i forhold til bebyggelsesmønstret i Nordvestengland – området var stort set udbygget før nordboerne kom.

Denne opfattelse har både empiriske og historio-grafiske forudsætninger. De nordiske bebyggelser ligger tydeligt nok på marginaljorder, ja, nogle af dem refererer til sæsonbebyggelser som sætre. Andre betegner rydninger, nemlig tveit-navnene. Det er værd at lægge mærke til at begge disse navnetyper er norske, det første ved at henvise til en form for kvægvall der ikke kendes i Danmark, det andet gennem sin sprogform – den tilsvarende danske type hedder -tved. Gillian Fellows-Jensen prøver at nedtone det norske element, fordi hun har fundet en overraskende stor portion af navne på -by, og de er både sprogligt og geografisk af dansk oprindelse med klare lighedspunkter med de mange -byer i det østlige England. Bogens tese er altså, at den skandinaviske bosættelse i Nordvestengland i overvejende grad er en udløber af Danelagen, idet nogle nordboer har fulgt pas og dale gennem bjergkæden Penninerne til de vestlige grevskaber. Danskerne indrettede sig her ligesom de havde gjort øst for bjergene: en høvding overtog en stor gård uden at ændre dens navn og overlod dele af jorden til følget, hvis enkeltmedlemmer gav deres nordiske navn til den gård, de overtog.

Som man kan se ligger der mere end hvad det blotte øje kan se bag denne tese. Først og fremmest en forestilling om at den danske indvandring var

militært styret og fordelingen af jorden bestemt af ønsket om at give mandskabet sold for tjenesten. Muligheden for at nordboer – nordmænd eller danskere – oprettede nye bosættelser nævnes kun i forbiarten. Dette er en følge af den historiografiske udvikling, som anmelderen tidligere har beskrevet i *Fortid og Nutid*, 30, 1983, 129–31). Efter at historikere og filologer i første halvdel af det tyvende århundrede begejstret havde fremhævet det skandinaviske præg på Nordengland kom reaktionen i de senere årtier. Ikke alene har man understreget, den angelsaksiske (i mindre omfang den romersk-britiske) bebyggelse før vikingernes ankomst, men man har også nedtonet betydningen af det skandinaviske islæt: de nordiske navne betegner sekundære, tilfældige og kortvarige bosættelser.

Som eksempel kan nævnes navnetypen *torp*. Både øst og vest for Vesterhavet betegner denne navnetype en bestemt form for bebyggelse der indebærer en mere intensiv udnyttelse af landbrugsjorden styret af en hovedgård eller en moderby.

De meget få *torper* i de nordvestlige grevskaber ligger i de egne, der også af anden grund sættes i forbindelse med tilflytning fra Østengland. Deres form er rent nordisk og de anses alle for at være sekundære i forhold til større bosættelser. Gillian Fellows-Jensen fremfører dette i sin gennemgang af de enkelte navne, men i den sammenfattende tekst gør hun gang på gang rede for teorien om en omfattende før-vikingetidbebyggelse. Den synes dog ikke at have nogen større relevans i forbindelse med navnetypen *torp* i disse egne.

Hvor megen vægt man end lægger på udbredelsen af bosættelsen i hele England før nordboerne satte deres præg på den, kommer også dette bind af Gillian Fellows-Jensens imponerende værk til at understrege, at landet havde ligget anderledes hvis der ikke havde været danskere og nordmænd i nogle århundreder fra de kom omkring år 900 og til de var assimileret i den iøvrigt ret blandede befolkning. Det er trods alt mærkeligere at der er skandinaviske navne i hele Nordengland end at der er oldengelske.

Inge Skovgaard-Petersen

Danske kalkmalerier. Senromansk tid 1175–1275. Red. Ulla Hastrup og Robert Egevang. Fotografer Lennart Larsen og Kit Weiss, grafik Mia Okkels. Nationalmuseet ved Chr. Ejlers forlag. 216 s. Kr. 348,-. (328 kr. i abonnement).

Det omhandlede tidsrum er en periode med mange politiske forandringer og ny kulturelle og materielle påvirkninger, som det fremgår af de to redaktørers gode og klare indledninger. På trods af at

netop de senromanske billeder kan virke meget mere uensartede end f.eks. de tidligt romanske, er det lykkedes i de mange korte artikler (ialt 62) at give et sammenhængende billede af vor kirkekunst i højmiddelalderen, illustreret ved smukke og tydelige fotos.

I indledningen og gennemgangen af billederne i de 50 behandlede kirker får læseren ikke alene tolkninger af motiverne, og redegørelse for de kunsthistoriske forbindelser til det øvrige Europa og sammenhængen mellem maleri og skulptur, men også mange værdifulde oplysninger om datidens maleteknik og moderne konservering, om smykker, våben, musikinstrumenter og heraldik. Forfatterne/redaktørerne har for såvidt været »heldige« ved, at der inden for det sidste ti-år er fremkommet flere vigtige senromanske monumenter og supplementet til tidligere kendte; til gengæld har jeg lidt ondt af dem over, at de helt usædvanlige billeder i Gundsømagle er fundet så sent (Oktober 1987), at de ikke har kunnet blive omtalt.

Vigtigst er de mange nye tolkninger, flere gange ledsaget af overskuelige stregtegninger; de fremføres med et prisværdigt sobert forbehold, og det synes som, om at mange gamle tvivlsspørgsmål har fundet deres løsning. Det gælder især Hovedsmanden fra Capernaum på nordvæggen i Mårslet, Erik Plovpenningens drab i Tømmerup og Thomas a Becketts legende i Sønder Nørå; det er også glædeligt endelig at se Stig Hornshøj-Møllers (mulige) identifikation af stifterbilledet i Gørlev under hans eget navn. Nyt og vigtigt er også inddragelsen af gammeltestamentelige motiver i tolkningen (den øvre frise i Hornslet og rytterfrisene i Skibet), men de nævnte malerier kan dog også tolkes ud fra Gral-sagn og tidens ridderromaner, som Otto Norn har gjort det flere gange, og jeg finder det vel hastigt at afvise denne tolkning for Skibets vedkommende, med en henvisning til at disse romaner først var kendt i midten af 1200-tallet (s. 76). Dels fremgår det tydeligt i hele værket, at mange af vore motiver er »indførte«, dels forestiller fragmentet på skibets NØ hjørne sandsynligvis Heraklius' hjembringelse af korset, så forbindelsen til korsfarerlegenderne synes sikker; indledningens afsnit om rytter- og kampfriser (s. 38–39) tager da også denne mulighed i betragtning.

Det er virkelig lykkedes at skabe et alsidigt, men dog helstøbt billede af vor højmiddelalder. Det lader også til, at redaktionen har været strammere denne gang, – jeg har kun få bemærkninger: St. Helenas fund af det sande kors omtales på s. 36 som afbildet i Skibet kirke, men i katalogen karakteriseres scenen som »Heraklius(?)«; artikel nr. 7 på s. 68 skal være nr. 8; at Torum (s. 74) er blevet placeret på Mors i stedet for i Salling, må være forfatteren Ulla Kjærs ansvar. I fortegnelsen over værksteder, mener jeg, at Lille Grandløse (S for Holbæk) burde være medtaget under Fodbyværkstedet.

Blandt det glædelige ny skal nævnes ordforkla-

ring, skitser over kirkebygninger og 12 farveprøver bagerst i bogen.

Niels M. Saxtorph

Bjørn Poulsen. Land – by – marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg, 1988. 299 s., ill. Kr. 150,-.

Bogen begynder med en skildring af det slesvigske oprør i 1472, og forfatteren kæder oprør og de sociale og økonomiske forhold sammen. Poulsen bidrager herved til den nyeste danske oprørsforskning (som den bl.a. kommer til udtryk i bogen *Til kamp for friheden: Sociale oprør i nordisk middelalder*, for nyligt udkommet i en gennemset, revideret og udvidet udgave), men hovedvægten i *Land – by – marked* er imidlertid lagt på analysen af de økonomiske forhold i seks herreder: Nørre og Sønder Gos, Vis, Ugle, Husby og Ny, der strækker sig tværs over Sønderjylland fra Husum i Vest til Flensborg i øst. De fire første herreders indbyggere var med i oprøret, de to sidste ikke. Det er denne forskel, Poulsen bruger som udgangspunkt for sin spændende bog.

Analysen stopper ikke i 1472, men fortsætter ind i 1500-tallet, baseret blandt andet på oplysninger fra toldregnskaber, der jo begynder i 1485 eller senere. Således præsenteres i kapitlerne om handelen faktisk forholdene efter oprøret, ja undertiden drages temmelig sene eksempler (fra slutningen af 1500-tallet) ind for at underbygge en hypotese, hvilket – skal det understreges – ikke formidsker analysen værdi, der ligger i påvisningen af de forskellige økonomiske landskaber i selv et relativt lille område som de seks slesvigske herreder fra et traditionelt feudalt område i øst med hovedgårde, fæstebønder og en lukket manorial økonomi til et område i vest med selvstændige bønder, der var integreret i markedsökonomien.

De første kapitler behandler selve oprøret og dets hovedmænd identificeres. I de følgende kapitler gennemgås, på baggrund af det omfattende kildemateriale fra senmiddelalderen, de faktisk store forskelle, der fandtes i de sociale og økonomiske strukturer i marsken, på gesten og i Angel, hovedgårdenes placering, udbredelsen af fæstegods og selvejergods, graden af monetarisering, kapitalanbringelser, lokal, regional og fjernhandel, land- og søtransport. I kapitel 3 og 4 er bønder og landbrug hovedemnerne, kapitel 5 diskuterer forbindelsen mellem land og by, mens kapitel 6 til 8 rummer analyse af byernes befolkning (håndværkere, kræmmere og købmænd), deres produktion og omsætning.

Bogen slutter med to konkluderende og opsum-

merende afsnit, hvoraf det ene samler tråden op fra oprøret og viser på grundlag af resultaterne opnået i foregående kapitler, at oprørets baggrund og kronologi hænger nøje sammen med Christian I's udenrigspolitik, der kort før 1472 resulterede i en klar favorisering af Hansekøbmændene på bekostning af de frembrydende hollandske købmænd, hvilket truede marskbøndernes og Husumborgernes økonomi. Det andet opsummerende afsnit, og det mest interessante af de to, er en gennemgang af den internationale forskningsdiskussion vedrørende senmiddelalderens økonomi, især vedrørende forholdet land-by.

Det vigtigste kapital er kapitel 5, der omhandler landbrugsproduktionens afsætning. Forfatteren gennemgår forbruget på landet, fæste- og renteydelse til byerne, byfolks landbesiddelser, landhåndværk og, som det mest interessant i afsnittet, rentekøb, hvorved det vises, hvorledes bønderne skaffede sig den kapital, de havde brug for som deltagere i markeder og handelstrafik. Rentekøbet foregik ved, at en ejer solgte jord til en kapitalstærk person eller institution, men beholdt alle rettigheder i jorden mod en årlig rente. Sælgeren havde også forkøbsret på godset. Et kup i afsnittet er påvisningen af Slesvig domkapitels rentekøb både i små renter (fra bønder) og i store rentekøb (fra adel), hvor indtægter fra de første delvis går til køb af sidstnævnte. Det betyder ikke en forgældet adel i området, men hænger sammen med adelens lån til kaution for Christian I til en rente på 10%, hvor kapitlet tager 6–8%. Spekulation i marginalrenter er altså ikke opfundet af vore dages (nu noget anløbne) »gulddrenge«. Kapitlet slutter med den vigtige iagttagelse, at bag rentekøbets fremkomst og brug, især af marskbønderne, »ligger faktisk en hel ny forestilling om gården som kapitalgode« (s. 121). Også i afsnittet om den lokale handel mellem land og by er der nogle glimrende iagttagelser om låntagning og hæftelsesforhold mellem land og by (s. 151).

Da bogen fortjener at blive flittigt læst og brugt, skal kritikken fremsat i det følgende ses i lyset af dette håb.

Et problem ved fremstillingen, der særligt kommer til syne i afsnittene om byerne, er, at diskussionerne i disse kapitler tilsyneladende hviler på ældre og/eller lokalt orienteret tysk forskning. Sværvægttere som Werner Sombart og Max Weber har begge været genstand for megen debat siden deres værker udkom. At protestere mod Sombarts tese om en »lukket byøkonomi« virker derfor forkert, når den nyere økonomiske forskning ikke er inddraget, især de mange værker om krisen i det feudale samfund og om overgangen fra feudalisme til kapitalisme. Diskussionen af dette findes, som sagt, i det sidste kapitel, men burde have været indarbejdet i hele fremstillingen. En forkæret bog som Perry Anderson's *Passages from Antiquity to Feudalism* (1974) med vægten på byernes integrerede rolle i feudalsamfundet havde også været god at

inddrage. Af særlig interesse for bogens emne er Rodney Hiltons studie af de engelske bønders forhold til afsætning: »Medieval Market Towns and Simple Commodity Production,« *Past and Present* (November, 1985); mens Martha C. Howell og Robert DuPlessis (i »Reconsidering the Early Modern Urban Economy: The Cases of Leiden and Lille« *Past and Present*, February, 1982) giver et nyt bud på den lange overgang fra feudalisme til kapitalisme i et område, der ligger nært det behandlede. Derved sløres bogens store fortrin noget, idet påvisningen af, at der eksisterer store forskelle i bøndernes deltagelse i markedsøkonomien indenfor et relativt lille område som Slesvig og at de ikke er særegne for Slesvig, ikke sættes ind i en større europæisk sammenhæng før end ganske kort i sidste kapitel (og ikke det, der hedder »Slesvig overfor det europæiske marked«, der handler om baggrunden for oprøret i 1472). Kan lignende store udsving i et område på størrelse med de 6 herreder findes i andre egne, eller er Slesvig speciel på dette område på grund af beliggenhed, jordforhold og de politiske udviklinger?

På s. 122 drages gamle Max Weber's funktionsdefinition af en by frem uden skelnen til den senere debat for at forklare, hvordan befolkningen så på Bredsted, Svavsted og Husum uafhængig af privilegier. En juridisk særstilling er på dette tidspunkt vel accepteret som kendetegnende en borger/byboer, en særstilling der vel og mærke er opstået af det funktionsmæssige forhold. Af de omtalte flækker er kun Husum et godt eksempel på bymæssig funktion uden privilegier, men der er bare den hage, at Husum faktisk havde fået privilegier, der blev frataget byen igen på grund af oprøret. Husum er således undtagelsen til reglen om juridisk definerede byer på dette tidspunkt, hvad Poulsen da også på de efterfølgende sider understreger, f. eks. på s. 150, hvor det påvises, at de købmænd, der opkøbte okser og heste til ekport sydpå, kom fra Flensborg og Husum, ikke fra Svavsted og Bredsted. Bøndernes afsætningsmarked lå i de juridisk definerede byer.

I diskussionen om håndværkere, deres produktion og handel finder Poulsen flere i Bredsted end i omliggende landsbyer, men graden af specialisering synes ikke adskilt fra landbefolkningens håndværkere; det er tilfældet i Svavsted, hvor bl.a. en klejnsmed angiver specialisering men her spiller bispeborgen en afgørende rolle. På s. 132ff medgives det så, at kun Husums og Flensborgs håndværkere skiller sig ud fra landhåndværkerne ved graden af specialisering såvel som omfanget af håndværksproduktion (målt med antallet af håndværkere og håndværk).

Derimod er det en vigtig og væsentlig pointe s. 133, at Svavsted og Bredsted repræsenterer småcentre underlagt storcentrene og ligger som forposter blandt de velhavende og relativt kapitalstærke marskbønder, der udgør et købedygtigt publikum for håndværkere. Et videre perspektiv

kanne kastes på tilstedeværelse af disse centre ved sammenligning med Hilton's (ovennævnte) artikel og en anden af hans artikler: »Lords, Burgesses and Hucksters« (*Past and Present*, November 1982), der understreger behovet for mindre handlende og markeder og ikke mindst kvinders vigtige rolle i denne handel.

Hermed er vi nået til det andet problem ved Poulsens analyse, nemlig det manglende kønspekt. Agenterne i Poulsens fremstilling er kun mænd, men når vi præsenteres for kilderne dukker kvinderne op så ofte, at det burde have vakt forfatterens opmærksomhed. Her tænker jeg især på Kirstine, der på s. 143 præsenteres som den eneste kræmmerke i Bredsted. En diskussion af hendes stilling som en fast handlende i småcentrene ville have bidraget væsentligt til analysen af de to centres funktion. I sammenhæng med dette burde Poulsen have været opmærksom på de mange kvinder, der var selvstændige medlemmer af kræmmerlauget i Flensborg. Disse kvinder har øjensynligt drevet kramhandel uafhængig af ægtefællen (diskuteret i Grethe Jacobsen, »Women's Work and Women's Role: Ideology and Reality in Danish Urban Society, 1300-1550« *Scandinavian Economic History Review*, 30:1, 1983).

Og hvad med håndværks- og købmændsenker som oplagte investorer i rentekøb og livrentekøb? Var det bønderne eller bønderkonerne, der fremstillede Webbe, som uldklædet blev kaldt? Vævere og farvere omtales som noget enestående i Husum (s. 126), men diskussionen er baseret på en ældre undersøgelse af håndværkernavne. Et oplag i f.eks. *Dronning Christines Regnskaber* ville have afsløret flere vævere, alle mandlige og alle beskæftiget med vævning af linned. Vævning som fag, udøvet udenfor hjemmet, er et overset emne (indtil de skotske vævere dukker op i København og Malmø omkring 1500), men Poulsen burde have været opmærksom på dette fag og på de udøendes køn og ikke mindst arbejdssted. Er vævning hjemmearbejde på landet og professionelt i byen eller trives det netop som professionelt kvindearbejde i en integreret økonomi? Det argumenteres også, at der ingen vævere ses i Flensborgs kilder: Hvad med Mette Weuersk, der er medlem af St. Gertrudsgildet i Flensborg netop i begyndelsen af 1400-tallet, inden de mandlige vævere dukker op. Hun er kort nævnt af Poulsen selv s. 135 i en anden forbindelse. Kan det righoldige slesvigske kildemateriale mon ikke belyse udviklingen i dansk produktion af uld- og linnedklæde? Det ville dog være et vigtigt aspekt af diskussionen vedrørende den integrerede økonomi.

Et tredje og mindre kritikpunkt er sammenblandingen mellem kræmmere og købmænd. Det skal medgives, at dansk forskning har fokuseret på købmænd og fjernhandel, men en blot hurtig læsning af Nyrops samling af gildeskraer gør det klart, at i omsætningen af håndværksprodukter støder håndværkerne sammen med kræmmerne i salg af

produkter, både egne og andre. Modstanden mod kræmmere kommer især til udtryk i laugsskråerne fra København og Malmø, hvor der vel at mærke først i 1500-tallet opstår kræmmerlaug. Mon det tidlige kræmmerlaug i Flensborg hænger sammen med et købestærkt publikum blandt bønderne, hvor den københavnske håndværksproduktion var beregnet på den velstillede del af bybefolkningen og hoffets ansatte?

Udstyrmæssigt er det en flot bog til en særdeles rimelig pris med kort og illustrationer. Den er i det noget upraktiske tværformat med tekst i dobbeltkolonne, hvad der giver problemer i forbindelse med de (mange) tabeller, der strækker sig over begge kolonner, f.eks. s. 104, 112, 147, 149, hvor teksten fordeles over og under tabellerne ikke ifølge kolonnerne, hvilket virker temmeligt forvirrende. Kortene er fine undtagen det store kort på side 16–17 (fra 1846), der er temmelig uoverskueligt på grund af de svært læseligt stedsangivelser, ikke mindst dem, der ligger i sømmen mellem de to sider. Et forenklet kort med angivelse af vigtigste byer/landsbyer og andre lokaliteter på en enkelt side ville have været at foretrække. Sproget nogen gammeldags selvhøjtideligt med moderne unoder som 'essentiel' for 'væsentlig'. Retoriske spørgsmål er udmærkede, men skal bruges med varsomhed. Poulsen har med udgangspunkt i et oprør lavet en spændende analyse af de økonomiske sammenhænge i Slesvig. Han har påvist (som meget nyere forskning), hvor mangeartet og dynamisk det middelalderlige samfund var, ligesom han demonstrerer, at der trods megen jammerklage er kilder til sofistikerede økonomiske og sociale analyser af det danske samfund, i hvert fald i senmiddelalderen. Ligeledes har han, som anført, mange inspirerende iagttagelser. Han har fuldført det, han har sat sig for, at analysere »To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig«. Men netop de mange fine pointer i bogen gør det meget tydeligt, når Poulsen springer over, hvor gærdet er lavest. De mange indskudte fodnoter tyder på, at bogen kunne have haft gavn af en sidste bearbejdning, så de detaljerede kildegennemgange og de overordnede analyser var bragt i harmoni og udenlandsk forskning draget ind på relevante steder. Det er svært, når man skal præsentere sine omfattende undersøgelser i et kildemateriale, der nok ikke er ukendt, men bestemt ikke brugt i denne sammenhæng før, ikke at drukne i detaljer. Poulsen gør det ikke, men mister af og til overblikket og det samme gør læseren, men man forsætter gerne ufortrødent, for udbyttet er værdifuldt og stimulerende.

Grethe Jacobsen

Grethe Jacobsen: Kvindeskikkelser og kvindeliv i Danmarks middelalder. Gads Forlag. 1986. 256 s., ill. Kr. 168,-.

Med Grethe Jacobsens bog om Kvindeskikkelser og kvindeliv i Danmarks middelalder foreligger for første gang en fremstilling af danske kvinders historie i perioden 800 til 1600. Alene af den grund er bogen interessant. Desuden er det på mange måder en fin bog – også udstyrmæssigt.

Det er imidlertid ikke nogen let bog at læse. Ganske vist er den velskrevet og fuld af spændende detaljer, kvindeskæbner og synsvinkler. Men netop formen og så bogens opbygning gør den lidt svær at danse med for læsere, der ikke kan sin middelalder. Man taber let overblikket og lysten til kritisk dialog. Og det er synd, for forfatteren er tydeligvis en meget vidende og inspirerende diskussionspartner.

Grethe Jacobsen ser perioden 800 til 1600 som en sammenhængende tidsblok i danske kvinders historie. Den traditionelle periodisering, dvs. den kronologiske afgrænsning af dansk middelalder fra ca. 800 til ca. 1500 er bibeholdt. Tidsblokken »Middelalder – Reformationstid« er naturligvis underopdelt. Jacobsen mener, man frugtbart kan tale om to perioder. Den første omfattende tiden fra ca. 500 til ca. 1300, hvor en ny religion med et nyt kvindesyn og nye roller for kvinder introduceres og udvikles med mulighed for åndelig ligestilling af de to køn og med vide rammer for kvinders udfoldelsesmuligheder både i hjemmet og udenfor. Den anden periode omfatter tiden fra ca. 1300 til ca. 1600, hvor økonomiske, demografiske og politiske forhold får 1200-tallets samfundsstrukturer til at vakle. Omformningen af samfundet medførte en ændring af kønnenes forhold i første omgang til kvindernes fordel. Jacobsen ser reformationen som et forsøg på at etablere stabile normer bl.a. ved at afskaffe den kirke, hvor kvinderne havde stor indflydelse og hævder, at kvinderollen generelt blev indskrænket i tiden herefter. Samtidig viser Jacobsen, hvorledes der i 1500-tallet foregik en udvikling, der adskiller dette århundrede fra de to foregående: et svælg mellem det private og det offentlige voksede frem, hvilket ikke var nogen fordel for kvinderne, fordi deres virkefelt i intimsfæren, i familien, blev henregnet til det private. Kvinders rolle og funktion blev gjort usynlig og magtesløs. Og hvad dette fik af konsekvenser for kvinders situation i århundreder fremover, ved vi jo kun alt for godt.

Det fine ved Grethe Jacobsens middelalderstudier er netop denne opmærksomhed overfor ændringer i samfundet, som berører kvindelivet, også selv om det kun er indirekte. I et afsnit om kvinders reproduktive funktion gennemgås således de ændringer i ritualer og opfattelser, der omgav kvindelivets faser. Dette afsnit er i lighed med et afsnit om kvindernes retlige stilling kronologisk tværgående og placeret bag i bogen.

De to afsnit er vældig nyttige og umiddelbar brugbare. Som nævnt er dette ikke tilfældet med den øvrige text. Her myldrer oplysninger og kvinder (dronninger og adelskvinder, nonner, by- og landbøkvinder, enker og enlige mødre) frem. Afsnit som f.eks. Fra præstedeje til præstehustru åbner for de lange linjer, og læseren oplever historiens vingesus. Men generelt får man ikke megen hjælp til at overskue det fascinerende mylder. Man savner nogle optrukne konklusioner. Ind imellem synes niveaueu et også at være lidt vel springende. Et forhold der måske først og fremmest skal tilskrives kildeproblematikken. Som forfatteren fremhæver, kan historikere ikke regne med at finde nyt og ukendt skriftligt materiale om kvinder i middelalderen. For tiden førend 1513 gælder det endog, at næsten alt skriftligt kildemateriale findes i udgivet og tilgængelig form. Muligvis er dette forhold forklaringen på, at så mange middelalderlige kvindestudier har kunnet offentliggøres de seneste år. Frem for at bruge tid på eftersporingen af kildemateriale har man kunnet koncentrere sig om, at se på det foreliggende materiale med nye øjne og kombinere det med andre kildetyper. For middelalderens vedkommende gælder det jo, at nye arkæologiske udgravninger til stadighed frembringer supplerende oplysninger til det skriftlige kildemateriale.

Det kan imidlertid være noget af en kunst at præsentere og dokumentere nye sider af »gammelkendt« viden. Læser man bogen med åbent sind, må man indrømme forfatteren, at det er lykkedes hende rimeligt godt. Det er en inspirerende bog – til gavn og glæde for mange. Desværre er den dog ikke umiddelbar brugbar i undervisningssammenhænge. Som undervisningsmateriale kan den ikke bruges og den forekommer heller ikke egnet som baggrundsmateriale. Måske burde forlaget bede Grethe Jacobsen om et nyt manuskript udarbejdet til denne sammenhæng?

Helle Otte

Inger Hartby, Kirsten Jexlev, Kirsten Rykind-Eriksen og Anne Røssel. Madammer og jomfruer. 1700-tals kvinder i håndværk og handel. Nationalmuseet 1986. 53 s., ill. Kr. 40,-.

Madammer og jomfruer er en lille og letlæselig bog bestående af en række udvalgte temaer fra udstillingen af samme navn, der blev vist på Dansk Folkemuseum i perioden 3.10.1986–2.3.1987. Bogen henvender sig til et bredt publikum af museumsbesøgende, og intentionen er at formidle en række forskningsresultater i et let tilgængeligt sprog og på en overskuelig måde. Dette er også

lykkedes, men det er desværre sket på bekostning af en dybere undersøgelse og en række vigtige nuanceringer. Der foretages til tider voldsomme generaliseringer, og der drages hurtige slutninger. Kvinderne i købstædernes handels- og håndværksmiljøer fremstilles således som en ensartet gruppe, og ikke som den sammensatte gruppe, som de vitteligt var. Der tales konsekvent om en kvindetype, og der er tale om en entydig fremstilling af disse kvinder som selvstændige og magtfulde. Forfatterne har været fikseret på at opspore kvinderne som selvstændige aktører for deres eget liv, mens den anden side af kvinderollen, undertrykkelsen, er udeladt. Heller ikke bysamfundenes forskelligheder tages op til overvejelse. Lokaliteten er henlagt til Hillerød, Odense og København med vægten på sidstnævnte, men bogen opererer med en generel term om købstadens kvinder.

Bogen giver dog heller ikke plads til de store overvejelser. På relativ kort plads vil forfatterne dels give en introduktion til 1700-tallets købstadsamfund med befolknings- og erhvervsfordelingen som det grundlæggende, dels give en beskrivelse af tidens generelle kvindesyn centreret omkring det nye fremvoksende kvindesyn, der reducerede kvindernes verden til hjem og børn, og endelig dels give en beskrivelse af handels- og håndværkskvindernes faktiske situation i hjem og samfund. Forfatterne har prioriteret bredden fremfor dybden, og det er klart at beskrivelserne bliver kortfattede og til tider tenderer det overfladiske.

Det er modsætningen mellem det generelle kvindesyn og købstadskvindernes faktiske situation, der står i centrum. Gennem en kortlægning af disse kvinders totale arbejds- og ansvarsområder viser bogen, at kvindernes verden var mere og andet end hjem og børn. Sådanne forestillinger var nye og vandt først for alvor indpas i de danske købstæder i løbet af 1800-tallet. 1700-talskvinderne i handel og håndværk repræsenterede derimod en kvindegruppe, der helt eller delvis ernærede sig selv og sin husstand, og som spillede en betydelig rolle i det danske købstadssamfund. Disse kvinder var først og fremmest de gifte madammer, der oftest var beskæftiget i mandens virksomhed som medhjælpende hustruer. Ved siden af dette bestyrede de et stort hushold med tyende, logerende og svende og havde vitale og betydningsfulde ansvarsområder. En gruppe madammer var enkerne, der efter mandens død drev håndværks- eller handelsvirksomheden videre. Enkerne tegnede sig for en stor andel, og så længe de forblev ugifte og forholdt sig ærlige, havde de formelt samme position som de mandlige mestre.

Dernæst var der jomfruerne, som dels bestod af ugifte selverhvervende kvinder, der drev handel eller gadesalg eller ernærede sig som vaskekonner, strygere eller daglejere, og dels de mange tjenestepiger, der var ansatte hos de gifte madammer. Tjenestepigerne indtager dog en særlig stilling og berøres kun flygtigt i bogen.

I bogen lægges der op til en differentiering efter alder, civilstand og erhverv, men der tages ingen konsekvens heraf. Der konkluderes generelt: at »1700-tals kvinder i håndværk og handel var alt i alt en selvstændig kvindetype, der i mange tilfælde bidrog økonomisk til den fælles husholdning eller forstod at klare sig i samfundet. Deres interesseområde lå lige så ofte uden for hus og hjem som inden for, og deres dobbeltarbejde var fuldt accepteret. Kvinderne selv lagde vægt på deres stilling i forhold til samfundet, og så måtte børn og hjem klare sig så godt de kunne ... 1700-tals kvinders liv med dobbeltarbejde og alt hvad det indebar ligger vel egentlig ikke så langt fra nutidens kvinder« (s. 52).

En sådan parallellisering mellem datiden og nutiden må anfægtes som en smart måde at gøre historien aktuel og vedkommende. Jeg skal ikke bevæge mig ind i en polemik mod brugen af dobbeltarbejdsbegrebet, som jeg dog vil hævde er et nutidsbegreb, der hænger sammen med opsplitningen i ude og hjemme, og derfor ikke umiddelbart kan overføres til 1700-tals-samfundet.

Hvorom alting er, så har bogen sat fokus på en hidtil overset kvindegruppe og udfylder dermed et hul inden for dansk kvindehistorie.

Grethe Carlslund Petersen

Kåre Lauring: Rejsen til Madagascar. Gyldendal. 1987. 224 s., ill. Kr. 198,-.

Kåre Lauring, der er museumsinspektør ved Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, har skrevet en spændende bog om »Grevinden af Laurvigen«s slavetogt fra Danmark til Madagascar og Vestindien 1737-1739.

Historien er tidligere kortfattet fortalt i artikler af Georg Nørregaard (i Handels- og Søfartsmuseets Årbog 1955) og Frits Hammer Kjølens (i Forum Navale 1978). Thi netop dette togt er ualmindelig dramatisk og tillige særlig veldokumenteret i Vestindisk-guineisk Kompagnis arkiv.

Når Kåre Lauring har taget dette materiale frem påny, er det for i detaljer »At give et tidsbillede af de mænd, der havde slavehandelen som erhverv. At beskrive en enkelt rejse og en enkelt besætnings oplevelser. Give læseren lejlighed til at komme ombord, træffe 1700-tallets sømand, og få lov at sejle med«.

Dette er til fulde lykkedes for ham. I et klart og letflydende sprog får vi baggrunden for og selve beretningen om det fantastiske slavetogt.

Den ene hovedperson var englænderen Charles Barrington, som efter en dramatisk karriere i det engelske ostindiske kompagni, (hvor han blev fyret på gråt papir), og det svenske, (hvor han måtte flygte fra tjenesten i Indien), kom på et dansk skib til København i 1737. Her udkastede han et projekt, som gik ud på at chartre et skib af Vestindisk-

guineisk Kompagni for at sejle til Madagascar og købe slaver beregnet for de danske besiddelser i Vestindien.

Barrington fik overdraget »Grevinden af Laurvigen« og stillede selv 23 mand af besætningen, medens kompagniet stillede de resterende 42 besætningsmedlemmer. Heriblandt var skipperen, Jacob Nicolai Holst, som var udlånt af orlogsflåden – og som er fortællingens anden hovedperson.

Den lange rejse mange skærmydsler skal ikke opregnes her. Men togtet endte med, at man efter et langvarigt ophold ved Madagascar kom derfra, ikke med de påregnede 600, men kun 42 slaver og noget ris. Endda måtte Holst efterlade Barrington, (der var blevet gift med en indfødt prinsesse og i det hele taget ikke kunne bevemme sig til at afrejse), tre af hans håndgangne engelskmænd og fire danskere, som var arresteret for mytteriforsøg.

»Grevinden af Laurvigen« kom til Dansk Vestindien med halvdelen af slaverne i live.

Ved ankomsten til København, hvorfra 65 mand var sejlet ud to år forinden, var nu kun 32 af dem stadig ombord – resten var agterudsejlet på Madagascar, afmønstret, sendt hjem eller afgået ved døden undervejs.

Ud over denne atypiske rejseberetning giver bogen en udmærket beskrivelse af den europæiske og indiske baggrund for hele handelen, og Kåre Lauring formår at bibringe et fint indtryk af dagligdagen ombord på 1700-tallets langfarere.

Erik Gøbel

Tage Kaarsted (red.): Hædersmænd. 45 Dannebrogsmænds levnedsskildringer. Poul Kristensens forlag. 1986. 242 s., ill. Kr. 158,-.

De »dannede« klasser – officerer, embedsmænd, gejstlige o.a. – begyndte (og begynder) deres karriere i ordensvæsenets hierarki som riddere af Dannebrog. For at også almuen kunne modtage kongelig hæder indførte Frederik VI i 1808 Dannebrogsmændenes Hæderstegn – sølvkorset blev det også kaldt. Det var repræsentanter for jævne folk der havde gjort indsats for almenvellet inden for »en engere kreds« der kunne få dette hæderstegn, mænd forstås – først i 1951 blev det muligt for kvinder at få del i anerkendelsen – året før den blev afskaffet.

Fra 1904 skulle dannebrogsmænd lige som ridere skrive en levnedsskildring til Ordenskapitlet. I alt er der blevet indsendt ca. 8.000 små biografier som opbevares på Amalienborg. Af dem har de kongelige ordens historiograf, professor Tage Kaarsted, udvalgt 45 og udgivet dem under titlen »Hædersmænd«.

Kaarsted skriver en instruktiv og veloplagt indledning, og i slutningen af denne gør han rede for

de kriterier der er anlagt for udvælgelsen. Der er lagt vægt på en regional og erhvervsmæssig spredning, og også hensynet til forskellige udformninger af levnedsskildringen er indgået som kriterium. Endvidere er udvalget »tænkt som smagsprøve – også for at gøre lokalhistorikere og personalhistorikere opmærksomme på samlingen af ... selvbiografier, der er almindeligt tilgængelig ...«. Dermed har Kaarsted gjort historikerne en tjeneste, for der er næppe tvivl om at det har været en overset kildegruppe, og den vil formodentlig herefter blive brugt i stigende omfang.

Og i de udvalgte levnedsskildringer fortæller så redningsfolk, sergenter, fiskere, lærere, sognefogeder o.a. jævnt og enkelt om deres liv. Det er stilsfærdigt og samtidig stærkt at læse om denne trofaste og jævne flok af »hædersmænd« – og igennem skildringerne lyser stoltheden over den udmærkelse de har fået.

En smuk bog – også i det tekniske, som altid fra Poul Kristensens trykkeri.

Verner Bruhn

Folk og Tro. Bidrag til Indre Missions og det folkelige troslivs historie og virke. 1. bind redigeret af Vagn Wåhlin og udgivet af Historisk Selskab for Indre Mission. Lohses Forlag 1987. 150 s., ill. Kr. 135,- (medlemspris 110 kr.).

1. september 1985 startede den landsomfattende indsamling og registrering af kilder til Indre Missions historie støttet af Indre Missions hovedstyrelse, Århus Universitet og Statens humanistiske Forskningsråd. Kampagnen, der sluttede i begyndelsen af 1988, byggede på et nært samarbejde mellem Indre Missions 83 lokale samfund og de lokalhistoriske arkiver og deres amtskredse. Jytte Skaaning og hendes medarbejdere Kurt E. Larsen og Annelise Schou har holdt et stort antal informationsmøder rundt om i landet, hvor de knyttede kontakter, der gjorde det muligt at få et stort materiale registreret og sikret for eftertiden på et lokalhistorisk arkiv. En omfattende registratur redigeres af Jytte Skaaning, Bjarne Birkbak og Bodil Christiansen og forventes trykt inden årets udgang. Registraturen er en vigtig forudsætning for at få skrevet Indre Missions historie.

Ganske vist findes der en del ældre fremstillinger af Indre Missions historie, men de er ikke særlig dybtgående, og bevægelsens egne har sædvanligvis ikke lagt større vægt på deres egen historie. Derfor er litteraturen om denne kirkelige retning forholdsvis beskednen – især hvis man sammenligner med grundtvigianerne, der næsten har skrevet for meget om sig selv. Der er meget, vi ikke ved om Indre Mission, og der er betydelige skævheder i det bil-

lede af bevægelsen, som danskerne går rundt med. Derfor er det vigtigt, at både forskerne og Indre Missions egne folk begynder at skrive historie. Universitetslektor Vagn Wåhlin har været centralt placeret i arbejdet med Indre Missions historie siden januar 1985, og han har sammen med bevægelsens egne folk peget på, at især skolehistorien er et forsømt område. Derfor planlægger man nu et forskningsprojekt, der skal resultere i udarbejdelsen af hele tre fremstillinger om Indre Missions skoler. Desuden har folkene bag projektet lagt vægt på at få skabt mulighed for løbende publicering af delresultater i serien Folk og Tro, der bliver en moderne pendant til Steenwinkels Hjemliv og Trosliv, der kom i hele 20 bind.

De enkelte bidrag til Folk og Tro skal ifølge redaktøren Vagn Wåhlin skrives folkeligt og fængende, men desuden være videnskabeligt funderede. Man vil trykke både dybtborende større artikler og kortere erindringer og bidrag fra bevægelsens pionerer. Målet er, at de mange anonyme missionsfolk og deres institutioner skal fremstå tydeligere end hidtil i historieskrivningen. Ifølge Vagn Wåhlin er det ikke stof, man mangler.

Nu er første bind kommet, og spidsartiklen er et bearbejdet uddrag af en beretning om det kristne ungdomsarbejde i et vestfynsk sogn i begyndelsen af århundredet. Det er projektets tidligere medarbejder, nuværende sognepræst Kurt E. Larsen, der har taget fat på en beretning nedskrevet efter anden verdenskrig, og det er han ikke sluppet godt fra. Måske har han forsøgt at leve op til teksten i bogens forord, hvor det hedder, at bidragene »skrives folkeligt og lige ud af landevejen, men samtidig bygges på solid videnskabelig forskning med noter og alle nødvendige henvisninger«. I hvert fald bryder han denne ældre tekst op med alle sine bemærkninger og henvisninger, så den nærmest er ulæselig. Gad vide hvem han egentlig skriver for? Den vigtige balancegang mellem det folkeligt fortalte og det videnskabeligt funderede magter han ikke, og redaktøren har tilsyneladende ladet ham i stikken.

De to følgende artikler er omarbejdede universitetsopgaver, der begge er gennearbejdede og lette at læse. Niels Løgager Nielsen har studeret Indre Missions arbejde med »faldne kvinder«, og det er der kommet en spændende biografisk artikel ud af. I sin skildring af »Magdalenehjemmet« nord for København går forfatteren tæt på hjemmets første leder Thora Esche og giver læserne et fascinerende indblik i en kvindeskæbne præget af mod og opofrelse. Indre Missions virksomhed i byerne har været stor og mangeartet i en tid præget af store sociale opgaver, og den »germingsmission«, som Magdalenehjemmet var udtryk for, er et bemærkelsesværdigt modstykke til den »ordmission«, der prægede bevægelsen på landet. Thora Esche nøjedes ikke med at tage sig af sine piger, men gik offentligt til angreb på de kunder, der havde misbrugt dem. Det kom bl.a. til at gå ud over livgarden, KFUM og kongehuset! Forfatteren vur-

derer hendes indsats som et effektivt stykke resocialiseringsarbejde skabt ved store personlige ofre. Marinus Thygesens arbejde om Indre Missions medlemmer blandt fiskerne har derimod ingen helte, men er en renlivet religionssociologisk analyse af et fiskermiljø. Han følger tre generationer af Esbjergfiskere og viser, hvordan de skiftende betingelser for fiskerierhvervet fik konsekvenser for det missionske miljøes evne til at regenerere. Da industrifiskeriet for alvor satte ind, blev det f.eks. vanskeligere at holde hviledagen hellig, og det fik efterhånden følger for forsikringsselskabet Union, der kun optog søndagshvilende fartøjer. Medlems-tallet faldt og faldt, og mange talte for at ophæve de strenge krav til nye medlemmer. Bestyrelsen tog dog skridtet ret sent og først efter at have konsulteret Indre Missions tidligere formand Chr. Bartholdy, der heldigvis mente, at forholdet faldt ind under Jesu ord i Matt. 12,11. Det kan ikke nægtes, at Marinus Thygesen for at gennemføre sin undersøgelse må informere meget grundigt om fiskeriets særlige forhold, hvilket overfladisk set synes at bringe ham bort fra emnet, men det er netop sådanne minutiøse studier, der gør os klogere på Indre Missions særpræg. Det er svært at vide, hvordan man ude i Indre Missions samfund modtager sådanne sociologiske undersøgelser, men jeg tror, at de bliver læst med interesse, fordi det saglige er i orden.

Uddannelsen af ydre missionærer er emne for bogens mest omfattende artikel. Sognepræst Hans Peter Nohns har gennemgået et mægtigt materiale og skildrer den uddannelse af ydre missionærer, som Det danske Missionsselskab forestod 1890–1905. Det er blevet til en tekst fuld af detaljer og mange gentagelser. Det hænger sammen med, at forfatteren har ønsket at gå tematisk frem, så han kan få afleveret sine mange data om f.eks. lokaler, bibliotek, administration, økonomi, elever o.s.v. Et centralt spørgsmål er naturligvis: Hvordan udvalgte man de unge, der skulle ud på missionsmarken, og hvad var det, de skulle lære under uddannelsen? Der blev stillet store krav, og det lykkedes kun 17 unge at slippe gennem uddannelsen og praktikken, der ialt varede 5–6 år. Der var knyttet fremragende unge lærere til missionæruddannelsen, men der opstod desværre en strid med den ret ortodokse bestyrelse om det rette bibelsyn, så uddannelsen måtte ophøre i 1905. Artiklen er et vigtigt kirkehistorisk arbejde, der imidlertid ville have vundet meget ved en redaktionel stramning.

På den folder, som indsamlingsprojektet brugte som informationsmateriale, havde man benyttet et foto, der viser en ældre kolportør umiddelbart før afrejsen. Jytte Skaaning viser i sin artikel, hvordan et sådant billede kan kalde værdifulde beretninger frem, og da manden først var identificeret, kunne der hentes mere i arkiver og trykte fremstillinger. Efter artiklerne følger tre korte beretninger om projektet. Vagn Wählin redegør for det samlede projekt og kommer bl.a. ind på Indre Missions

behov for at anskue sig selv historisk, og Jytte Skaaning fortæller om tilrettelæggelsen af kampagnearbejdet. Hun pointerer bl.a., at Indre Mission ikke alene har haft religiøs, men også stor social og økonomisk betydning. Endelig skitserer Vagn Wählin ganske kort, hvordan det samlede skolehistoriske forskningsprojekt er tilrettelagt.

»Folk og Tro« er en spændende nyskabelse på det lokalhistoriske område, men hvis serien skal blive en succes, gælder det først og fremmest om at få Indre Missions egne folk til at fortælle. Der er mange gode fortællere i Indre Mission, og det må være redaktionens opgave at kalde dem frem. En anden vigtig opgave er at åbne læsernes øjne for alt det værdifulde stof, der findes i brevsamlingerne. Jeg synes, at den redaktionelle indsats i dette første bind er for begrænset – f.eks. kunne Kurt E. Larsens artikel være reddet, hvis teksten havde fået lov at stå alene, mens forfatterens bemærkninger blev samlet i en kortere eller længere efterskrift. Både i denne og Jytte Skånings artikel kunne man ved f.eks. at anvende en nedsat kursiv have fremhævet selve beretningen. »Folk og Tro« kan blive et vigtigt forum for læge og lærde skribenter, men det er ikke nogen nem opgave.

Søren Ehlers

Bent Blüdnikow: Immigranter. Østeuropæiske jøder i København 1904–1920. Borgen 1986. 324 s., ill. Kr. 178,-

og

Bent Blüdnikow (red.): Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik. Odense Universitetsforlag 1987. 260 s., ill. Kr. 170,80.

Der er ikke nogen lang tradition for historiske studier af immigrantrupperes forhold i Danmark. Noget kunne imidlertid tyde på en voksende interesse for emnet. Her i 1980'erne er der udkommet flere immigrationshistoriske undersøgelser. Nøjes vi med at nævne dem, der foreligger i bogform, drejer det sig om Georg Nellesmanns bog om de polske sæsonarbejdere på Lolland-Falster »Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere« (1981), Jørgen Hæstrups bog om de jødiske landbrugsstuderende i 1930'ernes Danmark »Dengang i Danmark« (1983), Richard Willerslevs »Den glemte indvandring« (1983) om de svenske tilvandrede, Steffen Steffensen antologi om tyske intellektuelle i 1930'erne »På flugt fra nazismen« (1986) og endelig den foreliggende bog om østeuropæiske jøder i København skrevet af arkivar ved Rigsarkivet, Bent Blüdnikow.

I bogen skildres de russisk-polske jødernes immigration til og ophold i København i perioden 1905 til 1920. Det er en fascinerende historie, som Bent

Blüdnikow beretter i en eksemplarisk fremstillingsform. Sproget er letlæseligt og teksten forsynet med et stort samtidigt billedmateriale, der i sig selv fortæller historie. Desuden kommer immigranterne selv til orde gennem uddrag af forfatterens egne interviews med overlevende.

Indledningsvis redegøres der for den generelle udvandring af russiske jøder til vesten og for de forfølgelser og manglende eksistensmuligheder, der var årsagen til den store emigration. Specielt efter attentatet i 1881 på Alexander den 2. og de heraf afledte pogromer tog udvandringen fat. I de følgende 33 år op til 1. verdenskrig forlod $\frac{1}{3}$ af de østeuropæiske jøder deres hjem og drog vest. Og andelen udgør vel at mærke et antal på over 1 mill. mennesker. Danmark var langt fra hovedmålet for denne masseudvandring. Højest har 3.000 jødiske immigranter bosat sig i Danmark, først og fremmest i København og i første omgang i byens fattigkvarterer.

Baggrundsafsnittet kan synes lidt vel ordknapt. Til gengæld belyses *alle* aspekter ved immigranternes bosættelse og livsvilkår de første år i de følgende afsnit. I tråd med god socialhistorie afdækkes immigranternes erhvervs- og lønforhold, boligforhold, religion og uddannelsesforhold, sundhedsforhold og sociale mobilitet. Det fremgår, at jødisk indvandrerhistorie i Danmark ikke er elendighedshistorie. Ved ankomsten var immigranterne fattige og som regel kun jiddisch-talende, men de fleste klarede sig og lagde med tiden sulten og de dårlige boligforhold bag sig. Det er velgørende, at forfatteren i denne sammenhæng får aflivet myten om jødernes særlige psykiske evne til at arbejde sig frem. Blüdnikow fremhæver i stedet, hvorledes dels hård arbejdsindsats og dels indre solidaritet og organisation var de russiske jødernes værn mod fattigdommen og drivkraften i deres sociale mobilitet.

Med tiden fandt de jødiske indvandrere sig altså til rette i Danmark. Det er spændende migrationshistorie at følge integrationsprocessen. Denne satte ind med stor kraft omkring 1. verdenskrigs udbrud. I den foreliggende periode udfoldede der sig imidlertid en livlig mindretalskultur med jiddische blade, sangkor, fagsammenslutninger, læsesal, skole, sportsklub, teaterforening m.v. Såvel beskrivelsen af det etniske kulturliv som af immigranternes sociale forhold er meget levende, bl.a. fordi forfatteren ikke er bange for også at bevæge sig ind på områder, historikere ellers plejer at overlade etnologer. Man kan således næsten bruge afsnittet om jødiske madtraditioner som kagebog.

De jødiske indvandreres religiøse og kulturelle baggrund var væsentlig forskellig fra danskernes. Modsat de fleste andre indvandrergrupper i Danmark (f.eks. tyskere), som netop på grund af kulturelle ligheder oftest hurtigt er blevet integreret og assimileret i det danske samfund, så groede de russiske jøder da heller ikke stille ind i deres nye værtsland. Fremstillingen inddrager de danske myndigheders immigrationspolitik og viser, hvor-

ledes politiet efterhånden administrativt fortolkede en liberal fremmedlov bestydeligt mere restriktivt, end der var hjemmel for. En stærk medvirkende årsag til politiets direkte antisemitiske virksomhed var de danske jødernes aktive modstand mod indvandringen af »fremmede« jøder. Der var lysende undtagelser, men generelt er det en grim historie at læse om, hvordan de bosatte jøder f.eks. indsamlede penge til billetter til bl.a. USA og England for herigennem at undgå at blive belemret med deres fattige trosfæller.

Påpegningen af de politiske, sociale og religiøse modsætninger mellem de »gamle« og de »nye« jøder er bogens stærkeste kort. Det er sjældent stof i mindretalshistorie, specielt når den – som i dette tilfælde – skrives af efterkommere. Det foreliggende eksempel viser tydeligt, hvor nødvendigt det er, at migrationshistorie ikke kun beskæftiger sig med begrebet nationalitet eller etnicitet, men også klasse (og forøvrigt også køn). Dansk udvandrershistorisk forskning kan lære meget af denne bog.

Et samfunds holdning til sine minoriteter og til immigranter siger utrolig meget om samme samfund. Også derfor er bogen spændende og lærerig – specielt i disse tider. TV og radio har da også taget emnet op. Her i år genudsendes et TV-program, der blev lavet på baggrund af bogen, og radioens P1 producerer i øjeblikket en række udsendelser, hvor bl.a. flere af Blüdnikows interviews med de gamle jødiske indvandrere indgår. Så måske var det en god idé at skynde sig hen og købe bogen, førend den bliver udsolgt. Det turde være fremgæet, at den er sin pris værd.

Såvel ovenstående bog om de russiske immigranter som de i indledningen nævnte bøger må siges at være ret snævre studier af enkelte grupper fremmede. Et bredere videnskabeligt studium af fremmedhistorien i Danmark foreligger ikke. For at initere fremmedforskningen som nyt forskningsområde i dansk historie har Bent Blüdnikow redigeret antologien »Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik«. Antologiens 9 artikler tager hovedsagelig fat i et enkelt af fremmedhistoriens mange aspekter, nemlig de danske myndigheders holdning. Hvorledes betragtede de danske myndigheder tilvandrerne, og hvorledes handlede de i konkrete tilfælde? Hovedintentionen bag antologien er, at fremmedforskning ikke kun er indvandrerforskning. Udforskningen af fremmedes historie i Danmark bør også omfatte tilvandrergupper, for hvem Danmark kun blev en mellemstation. Dels fordi det kan være svært at adskille tilrejsende med intention om permanent ophold fra fremmede, for hvem Danmark blot er et tilfældigt gennemgangsland eller et midlertidigt opholdssted. Dels fordi der ikke nødvendigvis er nogen overensstemmelse mellem de tilvandrede motiver og det senere hændelsesforløb. Dette gælder specielt, når man ønsker at belyse myndighedernes holdning til de fremmede, politikken og lovgivningen på området. Myndighederne kunne ikke vide,

hvorvidt den tilrejsende ville forlade landet hurtigt eller ej. Derfor kunne politikken og lovgivningen ikke udformes efter de tilrejsendes senere skæbne.

Selvom Danmark som afkrog i det europæiske område har været mindre udsat for vandringer end de fleste andre lande, så har landet dog gennem tiderne været mål for tilfældige grupper af sigøjnere, jøder og andre fattige, fremmede, der af nød eller vandretradition søgte hertil. En del endte med at få fast ophold her, mens andre rejste videre eller blev udvist af landets myndigheder. Bent Blüdnikow skriver om denne gruppe i »Fattig, fremmed og forvist« og viser her, hvorledes fattige jøder udgjorde et stort problem for det danske samfund tilbage fra 1600-tallet og vedblev med at plage landet op i 1800-tallet. Netop fordi der her er tale om en uønsket tilvandring, blev der til stadighed lovgivet imod den, hvilket naturligvis giver en god baggrund for at følge lovgivningen gennem flere århundreder.

I løbet af 1600- og 1700-tallet ankom der imidlertid også grupper til landet, som i mange tilfælde var blevet opfordret hertil af de danske myndigheder. Deres motiver til at tage imod opfordringen kunne enten være religiøs intolerance i hjemlandet eller håbet om bedre levevilkår i det nye land. Et kendt eksempel på en sådan gruppe er de tyske kolonister på de jyske heder. Jørgen Nielsens artikel »De indkaldte hedekolonister« handler om deres barske møde med Danmark. Fra midten af 1800-tallet kom som følge af den agrare modernisering, det industrielle gennembrud og en forstærket dansk udvandring mange udenlandske arbejdere til landet. På Lolland-Falster sæsonarbejdede mange polske landarbejdere. De fleste tog tilbage til Polen, men nogle fik som bekendt fast ophold i Danmark. Erik Helmer Pedersen beretter om disse mennesker og om myndighedernes holdning til dem i »Polakloven. Lovgivningen omkring polske arbejdere i Danmark.« En anden gruppe var svenskerne. På grund af den nære geografi Danmark og Sverige imellem har der naturligvis altid været svenskere i Danmark. Men i slutningen af 1800-tallet ses en markant stigning i deres tilvandring til Danmark.

Richard Willerslev giver en bred skildring af »Tilvandringen af svenske arbejdere 1840-1918« og påpeger bl.a., at den svenske indvandring i 1870'erne og 1880'erne mere end stoppede de huller, som den danske udvandring til USA efterlod. Annelise Rasmussen beskæftiger sig med »Svenske arbejdere på Lolland-Falster 1870-1900«. Fordele ved en lokalhistorisk analyse er, at det hermed bliver muligt at svare på, hvordan der på engang kan være efterspørgsel på arbejdskraft og udvandring i samme område. Mange af de svenske arbejdere på Lolland-Falster var kvinder. Og det er rart at se dem behandlet i migrationshistorisk sammenhæng.

En anden type tilrejsende udgør de politiske flygtninge. Op gennem 1800-tallet kom der spora-

disk politiske flygtninge til Danmark. Her i det 20. årh. er listen over større flygtningegrupper i Danmark lang: 1. verdenskrigs russiske krigsfanger, 1930'ernes tyske jøder og intellektuelle og efterkrigstidens flygtningegrupper fra Ungarn, Sydamerika, Polen, Vietnam m.v. Hans Uwe Petersen tager i sin artikel om flygtningene fra Czekoslovakiet »Danmark og Hitler-flygtningen fra Czekoslovakiet« spørgsmålet om statsmagts syn på og holdning til flygtningene op til behandling og viser, hvor uhyre følsomt et emne flygtningespørgsmålet til enhver tid er.

Antologien bringer endvidere to juridiske bidrag. Retshistorikeren Inger Dübeck giver en oversigt over dansk lovgivning og danske myndigheds forholdene sig til fremmede i »Fremmedrettens udvikling i Danmark ca. 1700-1914«. Det er en nyttig artikel, da professionel hjælp nok kan behøves for at finde rundt i de spredte lovregler om emnet. Et væsentligt motiv bag myndighedernes ønske om at regulere antallet af indvandrere ved hjælp af lovgivning var de stærkt øgede fattigudgifter, som mange af de fremmede grupper påtvang det danske samfund. Det er baggrunden for Jens Vedsted-Hansens artikel om »Forsørgelsesproblemet i fremmedretten«. Vedsted-Hansen følger problemstillingen ind i vort århundrede og viser, at forsørgelsesproblemet generelt har spillet en væsentlig rolle i dansk fremmedpolitik.

Antologien kommer altså bredt omkring sit emne. Også neger-slavernes juridiske stilling i Danmark indtil 1848 belyses gennem Poul Erik Olsens artikel »Disse vilde Karle«. Alligevel kan der påpeges grupper, som man kunne ønske sig også havde været behandlet i denne sammenhæng. Mest markant føles manglen på bidrag om de gæstarbejdere, som er ankommet til Danmark de sidste årtier. Men overordnet udgør antologien et fint startskud på en videre udforskning af dansk fremmedhistorie.

Helle Otte

Lone Rahbek Christensen: Hver vore veje. Livsformer, familietyper og kvindeliv. Etnologisk forum 1987. 173 s. Kr. 168,-.

»Hver vore veje« er en etnologisk analyse af kvinders dagligdag i dagens Danmark. Forfatteren arbejder inden for den »strukturelle livsformsanalyse«, hvis grundprincipper er skitseret i et selvstændigt kapitel. Det er ikke tanken her at gå ind i en debat om denne teoridannelse. En sådan debat er tidligere ført her i tidsskriftet, hvor jeg fuldt ud kan tilslutte mig Steen Buscks indlæg fra 1984, med den præcisering, at der er intet nyt under solen inden for teoridannelsen. Det irriterende er blot, at eksponenterne fremstiller det, som om de har fundet de vises sten.

Samme fornemmelse får man også i forfatterens holdning til kvindeforskningen, der er bemærkelsesværdig historieløs. Indledningsvis harcellerer forfatteren over kvindeforskningens enhedssyn og jagt efter de »sande kvindelige værdier«. Hun taler konsekvent om kvindeforskningen, uden nogen henvisning overhovedet. Alt i alt er det et noget karrikeret billede af kvindeforskningen, der her fremtoner, og man kan med rette vende forfatterens egen kritik mod hende selv, *at hun ikke har blik for kvindeforskningens mangfoldigheder*. Det er korrekt, at kvindeforskningen i lang tid har været fikseret på fællesnævnerne i kvindernes situation og patriarkatsteorier – det har været en historisk nødvendighed. Det er dog ukorrekt, at kvinders historie er blevet reduceret til kvindens historie. Allerede i slutningen af 1970'erne tog kvindeforskere herhjemme hul på diskussionen om kvinder som køn og klasse. Dette overser forfatteren. Begrundelsen er måske, at hun henter sin reference i en bestemt gren af kvindeforskningen, nemlig den psykoanalytisk inspirerede gren. Til at illustrere kvindeforskningen har forfatteren valgt de to ekstremer: Ulrike Prokop og Colette Dowling, der har den fællesnævner, at de er fikseret på at opspore de »sande kvindelige værdier«. Hvorfor har forfatteren ikke relateret sig til den hjemlige forskning, hvor kvindeforskere gennem flere år netop har søgt at aflive sådanne myter omkring kvindelighed og påvist, at kvindeligheden er et historisk og kulturelt produkt?

Dette syn på kvindeforskningen gennemsyrrer resten af bogen, hvor forfatteren udelukkende betjener sig af livsformsbegrebet og totalt udelader patriarkatet af sin analyse. Det vil sige, at hun udelukkende ser på forskellighederne i kvinders liv og fornægter eksistensen af fællestræk i kvindesituationen. Dette skal dog ikke lægges bogen til last. Det er en vanskelig kombination og forfatteren har valgt at fokusere på forskellighederne.

Bogens empiriske del er absolut læseværdig og god. Ja, det ville måske være en fordel at springe indledningen over – så var man da en irritation fattigere.

Den empiriske del er baseret på en række interviews, og forfatteren viser, at hun er en dygtig interviewer. Her kommer vi tæt på familierne og kvindernes dagligdag. Vi hører om boligindretning, arbejdsdeling, fritidsinteresser, bekendtskabskreds, om forholdet til børn, familie, arbejde o.s.v. Gennem interviewene tegner forfatteren et klart og bredt billede af familiernes dagligdag og deres prioriteringer samt kvindernes forestillinger om et godt liv. Bogen viser, at der inden for de tre livsformer: den selverhvervende-, lønarbejder-, og den karrierebundne livsform, også hersker vidt forskellige forestillinger om, hvad et godt liv er. Disse forestillinger står ofte i kontrast til hinanden. Bogens styrke er dens mangfoldighed. I bogen møder vi et bredt udsnit af danske familier, og det er vanskeligt at resumere dens indhold. Det spæn-

dende er imidlertid, at forfatteren viser, at den enkelte familie kan bestå af to forskellige livsformer – man opgiver ikke sin tidligere livsform ved familieetablering – hvilket kan give anledning til konflikt og uforståenhed.

Bogens store fortjeneste er dens opgør mod forestillinger om, at kvinder har én fælles kultur samt forestillingerne om familien som en homogen størrelse med fællesinteresser. Bogen viser familien som en dynamisk enhed – som et konfliktcenter. Konflikterne opstår ifølge Lone Rahbek Christensen som følge af sammenstød mellem forskellige livsformer, men de opstår vel også fordi familien er en patriarkalsk institution?

Grethe Carlsund Petersen

Jørgen Larsen: »På vejen til bedre boliger. Arbejdernes Andels-Boligforening 1912–1987«. 1987. 189 s., ill. Kr. 115,-.

Danmarks ældste sociale boligselskab, Arbejdernes Andels-Boligforening, oprindeligt Arbejdernes Boligforening, fyldte i 1987 75 år – og i den anledning har man ladet foreningens tidligere regnskabschef skrive foreningens historie.

De kollektive boligforeninger i vort århundrede har endnu ikke været genstand for nogle sammenfattende undersøgelser – men småartikler er dog skrevet, og om boligpolitik og boligbyggeri efter 1945 udkom i 1983 Nygaards fremragende værk »Tag over hovedet«. I den sammenhæng er »På vejen til bedre boliger« en meget traditionel jubilæumsbog – uden videre perspektiv, stort set på basis af boligforeningens egne arkiver – men til gengæld grundig fra først til sidst.

I et indledende afsnit redegøres for boligforholdene i København i slutningen af forrige århundrede. Her fremføres så de gamle myter om »broerne« som slum fra starten – et nødvendigt mytologisk element i det socialdemokratiske opgør med privatbyggeriet i vort århundrede – og endnu overlevende i København.

Videre til starten af Arbejdernes Boligforening 12. marts 1912. Initiativet kom dels fra en arkitekt V. A. Thalbitzer, der var velorienteret om tysk arbejderboligbyggeri, dels fra Brugsforeningernes Formand, J. M. Johansen – og blandt de interesserede var især bygningsnedkerne med deres formand, J. Chr. Jensen, i spidsen. J. Chr. Jensen blev siden formand for boligforeningen og mangeårig boligpolitisk ordfører for Socialdemokratiet, kendt under tilnavnet »Christian Bolignød«.

Til en god foreningshistorie hører også modgang og uforstand i starten, i kontrast til senere forståelse og succes. Således også her, hvor der bl.a. var modstand fra Arbejdernes Fællesorganisation. Dette kan jo også forekomme uforståeligt, men skal ses på baggrund af en langvarig diskussion i den

tidlige arbejderbevægelse om andels- kontra samfundsprincip. I 1898 vedtog Socialdemokratiet således en resolution vendt imod tanken om en kooperativ bevægelse, idet man mente, at arbejderne ikke skulle købe sig til magten, men overtage den. Længe var der derfor stærke kræfter i arbejderbevægelsen, der fremhævede, at boligspørgsmålet var samfundets ansvar – og derfor ikke kunne løses ved hjælp-til-selvhelp-princippet, som jo betød at arbejderne selv betalte hovedparten af udgifterne.

Hele denne principielle diskussion berøres ikke, og dermed må læseren undvære både forståelsen af modstanden, og forståelsen af, at den sociale boligbevægelse omkring 1910 kun var en af flere mulige løsninger på arbejderens boligproblem. Nogle af de andre løsninger, f.eks. det kommunale byggeri efter 1. verdenskrig eller arbejderbyggeforeningerne efter støtteloven 1887-1899, nævnes da også kun i bisætninger.

Den lange og udførlige gennemgang af AABs mange byggerier, problemer og kriser er bogens stærke side. Som fhv. regnskabsfører har forfatteren haft sin hovedinteresse vendt mod hele finansieringssiden og dens forhold til hhv. den interne organisation og den samtidige boliglovgivning. Faktisk er gennemgangen af boliglovgivningen og dens konsekvenser gennem tiden det element, som gør bogen læseværdig og nyttig for andre end AAB's egne folk. Thi hvor er ellers en forståelig omtale af de mange boligstøttelove, boligforlig osv. op til i dag samlet på eet sted?

Kriser og problemer i AAB's historie (f.eks. efter Andelsbankens likvidation i 1925) fremlægges åbent og ærligt, omend de mange detaljerede redegørelser for organisationsproblemer og økonomi er tørt stof.

I gennemgangen af AAB's mange byggerier (velillustreret med samtidige billeder) savnes til gengæld helt en redegørelse for baggrunden for bebyggelsernes udformning. De første 10 års byggerier var pompøse rødstenskarreer i 5 etager, og i forhold til samtidens mange bebyggelseksperimentier ret traditionelle. Dog – i 1918 byggedes ved AAB's eget teglværk i Taastrup et forsøgshus, inspireret af engelske havebyhuse, som siden blev fulgt op af »den engelske haveby« Ellevangen i Brønshøj.

Andre store byggeperioder i AAB's historie var årene lige før 1940, hvor der byggedes funktionalistiske blokke samt et enkelt rækkehusbyggeri (alene begrundet i materiale-mangel), samt årene efter 1945, hvor AAB på godt og ondt var med i den offentligt krævede og støttede udvikling af industrialiseret boligbyggeri, med montagebyggeriet ud fra AAB-arkitekt Svend Høgsbros faste målsystem som kronen på værket. Dermed blev AAB involveret i stort set alle efterkrigstidens miljøkatastrofer: Ballerupplanen, Høje Gladsaxe, Ishøj osv. – og måske ligger noget af forklaringen i den manglende problematisering af den arkitektoniske side, som også fremgår af jubilæumsbogen.

For den interesserede i boligkultur er der spredte oplysninger af interesse. F.eks. nævnes det, at da man i et eksperimentbyggeri i Hjørtækær ved København ikke kunne få bygas, måtte man installere elektriske kogeplader, hvilket betød, at der blev organiseret støtte fra Sverige på 40.000 kr. til køb af el-egnet kogeudstyr! Men man savner eksempler på beboernes liv, lejlighedsindretning m.m. – et emne, som ellers for den samme periode er blevet taget op af bl.a. museumsfolk i de seneste år.

Bagest i bogen findes en udmærket liste over foreningens byggerier, opførelsesår, størrelse, leje pr. m² dengang og nu m.v.

Peter Dragsbo

Publikationer fra Dragør Lokalhistoriske Arkiv:

Birte Hjorth: Degnene i Hollønderbyen – om skolen, kirken og de gejstlige indtil 1812. 1980. 32 s., ill. Kr. 15,-.

Birte Hjorth og Svend Jans: Kongevejen – St. Kongensgade – Kongens Vej. Udgivet af Dragør Lokalhistoriske Arkiv. 1981. 64 s., ill. Kr. 35,-.

Ann Nørregaard: Jul i Dragør og St. Magleby ca. 1900–1935. Udgivet af Dragør Lokalhistoriske Arkiv. 1986. 61 s., ill. Kr. 15,-.

Ann Nørregaard: Dragør og St. Magleby Kommuner. Styreformere – en oversigt. Dragør Lokalhistoriske Arkiv. 1987. 49 s., ill.

Hvad folk døde af – sognepræstens noteringer i Hollønderbyens kirkebog over dødsfald 1745–1813. Udvalgt af Birte Hjorth. Dragør Lokalhistoriske Arkiv. 1987. 75 s. ill. Kr. 35,-.

Alfred Laur. Schmidt. Dragør-erindringer. Red. af Birte Hjorth. Udgivet af Dragør Lokalhistoriske Arkiv. 1987. 71 s., ill. Kr. 50,-.

Folketællingen 1787. Store Magleby Sogn, Sokkelund Herred, Københavns Amt med person- og adresseregister. Udgivet af Dragør Lokalhistoriske Arkiv ved Kurt Guldborg Larsen og Birte Hjorth. 1987. 87 s. Kr. 50,-.

Alle de publikationer, der skal omtales i det følgende, er udsendt af Dragør Lokalhistoriske Arkiv. Eftersom der ikke er tale om dette arkivs samlede publikationsmængde, endside formidlingsvirksomhed, skal der naturligvis ikke gøres forsøg på at vurdere arkivets indsats på dette felt.

Bogen om »Degnene i Hollønderbyen« er den ældste af publikationerne, udsendt i anledning af arkivets udstilling: »St. Magleby før og nu« i 1980.

Med udgangspunkt i biografier over de enkelte degne i Hollænderbyen (= St. Magleby) fra den ældst kendte – Bernhard Höckelmann i 1640'erne – gennemgås og vurderes først og fremmest stedets skoleforhold, men også degnenes forhold til præsterne og til den lokale befolkning. Bogen perspektiverer på glimrende måde den lokale udvikling i forhold til den rigshistoriske udvikling. Grundlaget er både arkivalier fra en række offentlige arkiver og fra det lokalhistoriske arkiv.

Bogen om »Kongevejen – St. Kongensgade – Kongens Vej« er udsendt i anledning af Dragør Bys 550 års jubilæum som et festskrift til en af lokalitetens væsentligste færdselsårer.

Bogen er klart adskilt i 3 dele: (1) En behandling af Kongevejens historie frem til ca. 1900, om dens anlæggelse, brolægning osv., osv. (2) En behandling efter 1900 hvor vejens karakter gradvist ændres fra at være stedet, hvor matroserne, skipperne, lodserne m.fl. boede, til at være Dragørs måske vigtigste forretningsgade. I dette afsnit beskrives så godt som nummer for nummer de enkelte forretninger og deres indehavere. (3) Et afsnit med billeder.

Bogen perspektiverer kun i ringe omfang den lokale udvikling. Grundlaget er både arkivalier fra en række offentlige arkiver og fra det lokalhistoriske arkiv.

Ann Nørregaards bog om *»Jul i Dragør og St. Magleby ca. 1900–1935«* er udsendt som en julehilsen fra arkivet.

Det er en sammenstyknung af erindringer om julen fra det lokalhistoriske arkivs samlinger; i et vist omfang er der redaktionelt forsøgt en systematisering i emnegrupper, f.eks. »Juletræet«, »Juleaften«, »Julegaver«, osv., ligesom flere af erindringsglimtene er forsynet med redaktionelle kommentarer.

Anledningen er julen – men bogens forord rummer også en direkte opfordring til at komme til arkivet med yderligere oplysninger om jul i Dragør og/eller St. Magleby.

Bogen om de kommunale styreformere er et direkte resultat af forfatterens eget arbejde med at registrere Dragør Kommunes ældste arkiv. Dette arbejde nødvendiggjorde naturligvis en indsigt i stedets administrative forhold – og de indsamlede oplysninger er så gennem bogen blevet nyttiggjort for en bredere kreds.

Den behandler – klart adskilt – Dragør henholdsvis St. Magleby lokaladministrative udvikling fra de ældste tider til sammenlægningen af de to kommuner i 1974.

Bogen rummer en række nyttige stater over lokale embedsmænd og perspektiverer i fornødent omfang den lokale udvikling i forhold til udviklingen på landsplan.

»Hvad folk døde af« er udsendt i anledning af arkivets 25 års jubilæum i maj 1987. Den rummer en række farverige og underholdende uddrag af St. Magleby's kirkebog 1745–1813. Uddragene har det til fælles, at de alle handler om, »hvad folk døde af«, nærmere betegnet optegnelser »om særlige omstændigheder ved den hedengangnes liv – eller om bemærkelsesværdige begivenheder omkring dødsfaldet« (s. 5). Uddragene er ordnet emnemæssigt, f.eks. »Dødfødte og vuggedøde«, »Voldet død – rovmord, barnemord, selvmord« osv., osv. Helhed skaber uddragene ikke – men spændende er det da. Og som PR i forbindelse med et jubilæum er det en virkelig efterlignelsesværdig idé.

Alfred Laur. Schmidts Dragør-erindringer er også udsendt i anledning af 25 års jubilæet i maj 1987. Forfatteren (1861–1954) var skibsfører, og han nedskrev sine erindringer ca. 1930.

Det er både spændende og velskrevne erindringer, som giver et indgående billede af livet i en by, hvor det igennem århundreder dominerende søfartserhverv for alvor var på retur. Udgaven er forsynet med en ganske kort indledning og en række forklarende noter.

Den sidste publikation, der skal omtales her, er udgivelsen af *folketællingen 1787 for St. Magleby Sogn*. Anledningen er som de foregående publikationer arkivjubilæet i maj 1987.

Der er først og fremmest foretaget en fuldstændig og ordret transskription af det originale tællingsmateriale (de få »indgreb«, der er foretaget i originalteksten, er alle klart beskrevet i indledningen og tydeligt markeret i transskriptionen). Herudover er der imidlertid »suppleret med oplysninger (vedføjet i parentes) om folks slægts- og tilnavne, når disse ikke er opgivet i listen« (s. 9) og desuden gjort forsøg på – i det omfang det har været muligt – at placere de enkelte husstande på de respektive adresser. Dette sidste har været et uhyre kompliceret arbejde, som heller ikke har kunnet gennemføres fuldstændigt. Udgaven er forsynet med gode oversigtskort samt adresse- og navneregistre.

Alle de omtalte publikationer er naturligvis at betragte som bidrag til lokalitetens historie. Anskuet ud fra publikationernes orientering mod lokalsamfundet er det også bidrag, som alle med interesse for lokalitetens historie med al sandsynlighed vil finde relevante og spændende. Naturligvis ligger der i betragtningens måden den risiko, at alt er relevant – bare det er lokalt! Problematikken er velkendt og skal ikke behandles her. Men jeg tror, at der må arbejdes med meget vide grænser, såfremt bredden i det lokalhistoriske arbejde og den lokalhistoriske formidling skal bevares.

Men problemkredsen har naturligvis også en anden side – nemlig publikationernes orientering mod en bredere – ikke lokal kreds. Det er bl.a. manglende hensyntagen til denne side af formid-

lingsaspektet, der har bidraget til den lokalhistoriske forsknings til dels dårlige ry.

Det bør efter min mening ikke være et krav til lokalhistoriske publikationer, at de skal være byggesten til rigshistorien. På den anden side mener jeg, at der i den type publikationer, der kan karakteriseres som »undersøgelser«/»oversigtsarbejder« – jfr. herom Lokalhistorisk Journal 1986, nr. 2., s. 6 – med fordel kan inddrages en vis perspektivering; en perspektivering der muliggør sammenligninger med udviklingen i andre lokalområder – en perspektivering der fjerner tyngden fra det lokale som det unikke til det lokale som et eksempel.

Bogen om degnene i Hollænderbyen er et eksempel på en ypperlig og velfabulanceret perspektivering: På den ene side gives et indgående billede af de lokale forhold, men samtidig gives der løbende i fremstillingen generel perspektivering. Netop det forhold, at det gøres løbende er efter min mening væsentligt for en fremstilling som denne, der beskriver forhold over en længere årrække. Alt for ofte ses lokale undersøgelser hvor der nærmest som et ubetydeligt appendix kommer et par linier om repræsentativitet / ikke repræsentativitet. Lad mig anføre et eksempel på en af bogens kvaliteter i henseende til dette forhold: Der indledes med en ganske kort generel gennemgang af degneembedet gennem tiden, dets funktioner, etc. Dernæst følgende:

»I St. Magleby var forholdene ret specielle. De hollandske bønder holdt igennem flere hundrede år stædigt fast ved deres eget sprog, som de nærmest betragtede som et privilegium. Det var i hvert fald med til at skabe afstand og skille dem ud fra den gemene hob af danske fæstebønder. At kunne undervise her krævede derfor nogle sproglige forudsætninger, som ikke var en almindelig dansk landsbydegn beskåret. Så det var måske af den grund, at det fra 1670 var den samme slægt – i 4 generationer – der har siddet som degne her, lige til embedet blev nedlagt i 1812.« (s. 4). Denne perspektivering er dernæst en af grundpillerne i resten af fremstillingen op til 1812 – aldeles glimrende. Dette muliggør, at alle læsere til stadighed kan sammenholde dette specielle forhold med udviklingen i andre lokalområder/udviklingen på landsplan. Det lyder måske let og enkelt – men er det naturligvis ikke!

Kravet/ønsket om perspektivering gælder som nævnt kun bestemte typer af publikationer – her repræsenteret ved bogen om degnene, bogen om Kongevejen og bogen om styreformerne. Sidstnævnte rummer efter min vurdering den fornødne perspektivering, publikationen om Kongevejen – navnlig 2. del – slet ikke. Her demonstreres i for høj grad »lokal indforståethed«!

Kravet/ønsket om perspektivering kan ikke gælde publikationen »Hvad folk døde af«. Den har sin specielle (PR)funktion, og det er også en væsentlig side af det hele.

En ting til sidst om anvendelighed for en bredere

kreds: Alfabetiske registre og præcise kildehenvisninger ville hjælpe svært! Begge dele savnes stærkt i samtlige publikationer!

Erik Kann

Jeppe Tønsberg: Handel i Kongens Lyngby ... gennem 100 år 1887-1987. Lyngbybogen 1987. Historisk-Topografisk Selskab for Lyngby-Tårnbæk kommune. 176 s., ill. Kr. 88,-.

Det vrimler med 100-års jubilæer i disse år, og der bliver i den anledning lejlighed til at publicere bøger som det ellers næppe ville være muligt at skaffe økonomisk dækning for. Det er selvfølgelig værdt at glæde sig over, selv om det er trist at organisationer og virksomhed kun gribes af historisk interesse i forbindelse med jubilæer. Egentlig ville det være mere tilfredsstillende om de bidrog til at sætte forskning i gang frem for at ville have bogen ud i jubilæumsåret. Jeppe Tønsberg er inde på problemstillingen i Lyngby Handelsforenings jubilæumsbog idet han oplyser, at resultatet i høj grad er foreløbigt og at kildegrundlaget »har været meget uensartet«. Det fremgår også af henvisningerne (s. 168) at mange passager bygger på udklip i Handelsforeningens protokoller »hvorefter handelsstandens synspunkter nok i et vist omfang er kommet til at præge fremstillingen«.

Bortset fra disse mere generelle bemærkninger kan det konstateres at der er kommet en spændende og omfangsrig bog ud af anstrengelserne.

Indledningsvis skildres handelens udvikling før Handelsforeningens stiftelse og bogen giver derefter et portræt af Lyngby i 1887. Det er selv for en fjerntboende et dygtigt og livfuldt afsnit (selv om en af de klassiske sprogbonmerter er sluppet gennem korrekturlæsningen: »Hvis man fortsatte i sydlig retning ... lå på højre hånd kroen ...«). På grundlag af »Kongeriget Danmarks Handelskalender« (hvis 2. udgave udkom netop i 1887) gennemgås de eksisterende forretnings art og antal. Efter et afsnit om Handelsforeningens oprettelse og dens stifter og førstemand behandles udviklingen frem til i dag i fem afsnit, hvoraf de vægtigste er Industrialiseringstiden (1887-1914) og Mellemløbet 1918-40.

Blandt de afsnit der har mere end lokal interesse kan nævnes »smørkrigen i Lyngby 1907«. Den var aflødt af at en snedker på valsen – Carl Schepler – i Tyskland havde opdaget kædeforretningernes succes, og hjemvendt til Lyngby åbnede han den første Irma-butik. Som bekendt lykkedes hans forehavende – i hvert fald indtil 1982 hvor FDB overtog Irma-kæden. Men starten gik altså i Lyngby og gik bestemt ikke stille af.

Handelens udvikling har i øvrigt på godt og ondt været præget af Lyngbys nære beliggenhed

ved hovedstaden, og Tønsberg behandler udmærket de problemer og fordele det kunne give.

Trods forfatterens egen klage over at der mangler egnet billedmateriale, er der et væld af gode billeder i bogen. Ikke alle lige tydelige, men det hænger vel sammen med originalernes kvalitet.

Verner Bruhn

Morten Hahn-Pedersen, Erik Kromann, Ole Mortensøn og Anders Rehde-Nielsen: Det sydfynske øhav – en maritim introduktion / Kurs Inselmeer Südfünen. Ringe 1986. 36 s., ill. Kr. 35,-.

I sommeren 1986 præsenterede de fire sydfynske museer i Svendborg, Marstal, Rudkøbing og Fåborg deres samlinger ved en stor udstilling i Kiel. Ud af det kom der bl.a. et kønt lille hæfte om det maritime sydhav. På få sider opridses de sidste par århundreders skibsfart, færgefart, skibsbyggeri, lystsejlad og fiskeri. Hæftet er nyttigt for enhver, der vil have en kort introduktion til den meget flittige forskning især i skibe og skibsbyggeri, som forfatterne har udført.

Poul Holm

Kristian Franzen Sinnet: »Sådan var det jo«. Fiskerliv i Kerteminde i første halvdel af vort århundrede. Kerteminde Museum 1987. 94 s., ill. Kr. 60,-.

Igennem flere år har forfatteren i samarbejde med Kerteminde Museum interviewet ældre fiskere i hjembyen. Bogen er en broget samling erindringsglimt fra alle sider af fiskeriet, til havs og til lands, som mændene husker det. Desværre er det ikke markeret i teksten, når der citeres fra de indsamlede erindringer, og når forfatteren selv tager ordet. Sprogligt kunne der også være strammet mere op. En indledende oversigt over udviklingen i byen og fiskeriet ville have været til hjælp, da bogen, som den står nu, er let flimrende, og vel næppe når ud til andre end den nærmeste lokale målgruppe. Erindringsglimtene er ellers så appetitvækkende, at man gerne hørte mere.

Poul Holm

Ole Mortensøn: Sejlskibssøfolk fra Det sydfynske Øhav. (=Meddelelser fra Langelands Museum 1987). Langelands Museum, Rudkøbing. 1987. 606 s., ill. Kr. 285,-.

Museumsinspektør Ole Mortensøn fra Rudkøbing har sat sig for at beskrive den menige sømands liv på sejlskibene i perioden fra omkring 1900 til 1935. Dette er lykkedes ham på aller bedste vis i den smukt tilrettelagte og meget velfortalte bog.

Forfatteren har måttet erkende, at det er vanskeligt at få gamle søfolk til at nedskrive erindringer. I stedet har han selv grundigt interviewet 41 sejlskibssøfolk fra det sydfynske øhav. Disse har hver fortalt sin livshistorie; men det spørgeskema, som tilsyneladende har struktureret de timelange samtaler, er desværre ikke gengivet. I sin grundholdning er Mortensøn imidlertid tydeligt inspireret af navne som Olof Hasslöf, Knut Weibust, Paul Thompson og Richard Wossidlo.

De gengivne båndudskrifter følger talesproget ganske nøje – efter min mening for nøje. Udgiften burde (lige som Ole Højrup i ottebindsværket »Søens Folk«) have friseret sproget en smule, så meningstomme deciderede fyldord var forsvundet. Når en af sømændene således konsekvent putter et »jo« ind i hver sætning, bliver man som læser i det lange løb lidt irriteret derover. Medens for eksempel eder og bandeord kan være et udmærket pittoresk indslag i sammenhængen. I hvert fald virker interviewene meget umiddelbare og helt troværdige.

Af rent positivt indebærer den valgte mundtlige indsamlingsform, at det er lykkedes Mortensøn at komme i kontakt med ganske mange menige søfolk – i modsætning til for eksempel Ole Højrup, der arbejder med skriftlige erindringer, hvilket indebærer en markant overrepræsentation af søfolk fra overordnede stillinger.

En anden væsentlig forskel mellem de to erindringsamleværker er, at »Sejlskibssøfolk fra Det sydfynske Øhav« præsenterer sit materiale i en klart disponeret rækkefølge. Indledningsvis gives en fremragende oversigt over den sydfynske søfarts forudsætninger, volumen og organisation; dernæst lidt om søfolkenes sociale baggrund og deres første rejser; derpå behandler bogens fem hovedafsnit skibene, deres geografiske handelsmønstre, selve sejladserne, besætning og hyreforhold samt arbejdsopgaverne for sejlskibssømændene; til slut er der kortere kapitler om personlig udrustning, lukafernes indretning og brug, kostforhold, fritid, konflikt og samarbejde ombord, forholdet til familien samt religiøse og politiske holdninger; endelig fremfører Ole Mortensøn sine glimrende principielle betragtninger over maritim kultur under forandring. Desuden indeholder bogen naturligvis noter og litteratur, ordforklaringer og registre.

Ikke alle de omhandlede aspekter egner sig lige godt til at blive beskrevet ud fra interviews alene,

så forfatteren har garneret beretningerne med indgående baggrundsorienteringer. Al teksten suppleres visuelt på bedste måde af Jens Kortermann Jauchs mange ualmindelig informative og smukke tegninger af skibstyper, rigningsformer, inventardetaljer og så videre. Desuden er bogen rigt illustreret med fotos, Ivar Th. Rohdes skitser og afbildninger fra diverse varekataloger af mange genstande med relation til sejlskibene.

Alt i alt er der tale om en meget grundig indføring i hverdagslivet på vore sidste sejlskibe. Netop i den periode, hvor damp- og motorskibe vandt afgørende frem, og hvor de sydfynske sejlskibe måtte udnytte de nicher, hvor damperne trods alt endnu ikke var konkurrencedygtige. Især drejede det sig om farten på de små franske tørhavne på Kanal- og Atlanterhavskysten og Marokkofarten samt de måske mest berømte farter på Newfoundland og Rio Grande, som navnlig marstallerne specialiserede sig i.

Marstal var i det hele taget det sydfynske øhavs betydningsfuldeste sejlskibscenter, efterfulgt af Thurø, Svendborg, Rudkøbing, Ærøskøbing, Fåborg og Troense. Den dominerende skibstype siden århundredskiftet var skonnerten i forskellige udgaver. Farterne spændte lige fra den indskrænkede fart i hjemlige farvande til den egentlige langfart rundt Kap det Gode Håb eller Kap Horn.

Alt dette samt folkenes forhold ombord skildres engageret og kyndigt i den store bog, som det er en fornøjelse at kigge billeder og læse i.

Erik Gøbel

Hanne Jönsson: Gud til Ære, Kiercken til Zirat. Peder Jenssøn Koldings prædikestol i Vor Frelsers Kirke i Horsens 1670. Udgivet af Vor Frelsers Kirkes Menighedsråd. Horsens 1987. 171 s., ill. Kr. 225,-.

Menighedsrådet for Horsens Vor Frelsers kirke har taget et prisværdigt initiativ ved at udsende en bog om kirkens fornemste inventarstykke, prædikestolen, og dens formodede mester Peder Jenssøn Kolding. Og forfatteren Hanne Jönsson har leveret en både velskrevet og i flere henseender veldokumenteret og velillustreret fremstilling.

Indledningsvis beretter forfatteren levende om historien bag stolen og dens givere, et velstående isenkræmmerpar fra Horsens, der under deres flugt 1658 fra de svenske tropper aflagde det løfte, at de ville skænke kirken en prædikestol, hvis de kunne vende hjem med fred.

Der redegøres for prædikestolens flytning 1793 fra den oprindelige plads i Klosterkirken til Vor Frelsers kirke og de deraf følgende ændringer på prædikestolen – senere fulgt af andre i forbindelse med forskellige restaureringer.

Hovedvægten i bogen ligger naturligt nok i beskrivelsen og analysen af selve prædikestolen. I et fyldigt afsnit behandles stolens relieffer med fremstillinger fra Kristi lidelseshistorie, ledsaget af udførlige bibelcitater. Vigtigst i denne del er påvisningen af de kobberstik, der har dannet forlæg for de enkelte figurer og scener samt diskussionen om billedskærerens afhængighed og behandling af disse forlæg. Det er en efterhånden ofte påvist kendsgerning, som også omtalt af forfatteren, at 1600-tallets billedskærere og malere i de allerfleste tilfælde anvendte forlæg til deres forskellige fremstillinger, og det heromtalte værksted udgør naturligvis heller ingen undtagelse. Der tilstræbtes ikke originalitet – og heller ikke ved udvælgelsen af forbillederne viser Horsens-værkstedet større selvstændighed. I denne forbindelse må det nævnes, at skønt man må anerkende billedskærerens »eminent tekniske kunnen«, er det fremdragne eksempel herpå måske ikke det mest velvalgte, nemlig hans »gnidningsløse justering af de enkelte stiks kvadratiske format til billedfeltets rektangulære« – idet også stikforlæggene er rektangulære. Dette fremgår tydeligt af de storartede illustrationer, der motivmæssigt er bragt sidestillet. Dog havde man nok foretrukket, at det var hovedsagen: reliefferne, der var gængivet i størst format, så man kunne studere detaljerne, og ikke forlæggene.

Analysen af prædikestolen tjener tillige som grundlag for forfatterens betragtninger over, hvilken andel Peder Jenssøn Kolding egentlig havde i arbejdet. Det er her et dilemma, at prædikestolen hverken er signeret eller bestemt arkivalsk. Af periodens største kender, Christian Axel Jensen, er stolen allerede 1911 tilskrevet Peder Jenssøn ud fra sammenligninger med billedskærerens andre, sikkert bestemte arbejder. Hanne Jönsson vælger imidlertid en anden, mere utraditionel synsvinkel, idet hun vil »indkredse billedskærerspersonligheden« ved at påvise værkstedstræk, der »indikerer inspiration fra og tilknytning til andre værksteder«. Dette, mener hun, vil samtidig give et indblik i uddannelsesforløbet for den unge snedker.

Lige så rimelig og besnærende Peder Jenssøns foreslåede lærlingeforhold til Claus Lauritzen i Kolding kan forekomme, men som forfatteren af mangel på materiale ikke kan dokumentere, lige så vovelig er fremstillingen af det påståede uddannelsesforløb. Her må det atter fremhæves, at ikonografiske ligheder i denne periode først og fremmest skyldes anvendelsen af fælles forlæg.

Det er forståeligt, at Hanne Jönsson ikke her villet inkludere sig på også at behandle de arbejder, der i øvrigt er tilskrevet Peder Jenssøn, omend det måske havde været mere frugtbart, hvis hun havde foretaget flere sammenligninger hermed. Helt har hun dog ikke villet undgå en vis stillingtagen. Her kan det måske undre, at hun ikke har villet gøre mere brug af det materiale, der faktisk foreligger, publiceret i værket »Danmarks Kirker«. I den kunsthistoriske oversigt for Københavns amt (4.

bd. s. 2262 ff.) har Erik Moltke givet en ajourført liste over værker udført af Brix Michgell, en af de samtidige billedskærere, som Hanne Jönsson omtaler. Og i værkets Århus-amtsbind er en stor del af de Peder Jenssøn tilskrevne arbejder behandlet. Herimellem den omtalte prædikestol i Malling (26. hefte, s. 2326 ff.), hvori bl.a. det omdiskuterede problem, mester- eller svendearbejde, berøres.

Hanne Jönssons indtrængende analyse både i kunstnerisk og teknisk henseende synes overbevisende at bekræfte hendes konklusion, at Horsens-prædikestolen nok er et fuldgyldigt arbejde fra Peder Jenssøn Koldings værksted, hvor mange personer har medvirket, men at især enkelte af de store figurer må være udført af en yngre og særdeles kompetent billedskærer tilknyttet værkstedet.

Vibeke Michelsen